

Over duurzaamheid, rentmeesterschap en de 'werkelijke' natuur

Er zijn drie fundamentele gestalten van natuur: de 'werkelijke', de 'imaginaire' en de 'symbolische' natuur. Duurzaamheidsdenken beroept zich op de 'symbolische' natuur; rentmeesterschap beoogt de morele omgang met de natuur te verdiepen door het beroep op de 'imaginaire' natuur. In beide gevallen lijkt de 'werkelijke' natuur uit het zicht te verdwijnen. Wij kunnen die 'werkelijke' natuur slechts redden door haar te laten begaan, haar te laten zijn.

In dit artikel wil ik een fundamentele paradox verhelderen die de actuele discussies rondom duurzaamheid en rentmeesterschap parten speelt, namelijk de paradox dat de natuur zelf niet duurzaam is en dat het beheeren en verduurzamen ervan bijgevolg een veronachtzaming of zelfs beschadiging inhoudt van wat de natuur zelf is. Om deze paradox te verhelderen zal ik drie fundamentele gestalten van de natuur, drie betekenissen van de term 'natuur' onderscheiden. Het duurzaamheidsdenken lijkt zich op een andere natuur te beroepen dan het denken in termen van rentmeesterschap. In beide gevallen stelt zich echter de vraag naar de 'werkelijke' natuur.

Wat is natuur?

Aristoteles, die deze vraag voor het eerst stelde, beantwoordde haar op

twee manieren. Enerzijds is 'natuur' het niet-technische, het niet-kunstmatige, datgene wat op eigen kracht verschijnt en bestaat. Anderzijds is 'natuur' het wezen van iets. Beide betekenissen

worden door hem nadrukkelijk met elkaar in verband gebracht. Datgene wat ongedwongen en op eigen kracht tevoorschijn treedt, datgene wat er buiten ons toedoen is, heeft een eigen aard. De term 'aard' of 'wezen' moet daarbij echter niet essentialistisch worden opgevat. Het eigene van het natuurlijke bestaat immers hierin dat

het (op eigen kracht) beweegt en verandert. Veranderlijkheid is wezenlijk voor de natuur. Het zijn de menselijke technieken, de menselijke interventies die de dingen hun duurzaamheid verschaffen. De mens is het, die datgene wat er van nature is, vastlegt en bestendigt.

Dr. H.A.E. Zwart

De 'Griekse' nadruk op het veranderlijke en ongedwongene van de natuur (op natuur als *physis*) staat dan echter al op het punt plaats te maken voor een andere uitleg van natuur, een uitleg in termen van orde en stabiliteit, waarbij het wezen van de natuurdingen van meet af aan vastligt. Dit 'essentialisme', dat in aanzet al bij Plato kan worden aangetroffen, is kenmerkend voor de wijze waarop de natuur voor het vroege christelijke denken verschijnt. De natuur is niet langer veranderlijk en vliedend, maar geschapen. 'Scheppen' is afgeleid van 'schepel' of 'schap': een voorwerp waarin het vliedende tot stilstand komt en waarin het overvloedige en vormeloze een afgepaste afmeting krijgt. De natuur verschijnt voortaan als schepping, als het sublieme en voorbeeldige artefact van een metafysische God, een almachtige Schepper die de dingen hun wezen heeft geschonken en in een bepaalde gestalte heeft bestendigd. De super-ambachtsman die op reusachtige schaal en op maatgevende wijze datgene heeft volbracht waartoe de mens zelf slechts in zeer beperkte mate bij machte is. Aan Diens scheppingswerk dient de mens zich bij het inrichten, bestendigen en vastleggen van zijn eigen wereld (zijn 'micro-kosmos') te spiegelen.

Behalve als almachtige Schepper laat het christendom God nog in een andere, 'morele' gestalte verschijnen, namelijk als degene die met ons een verbond gesloten heeft en ten overstaan van wie wij verantwoording verschuldigd zijn. Terwijl de natuur aan God als schepper haar schittering en glans ontleent, werpt deze morele gestalte van God (die de natuur juist overstijgt of 'transcendeert'), een donkere schaduw over alles wat natuurlijk is. Met name

aan het einde van de Middeleeuwen en in het begin van de Moderne Tijd lijkt God als Schepper aan morele betekenis in te boeten, terwijl God als rechter aan betekenis wint. De chaotische natuur dient door de mens te worden onderworpen door haar op wetenschappelijke wijze te ontsluiten en op technische wijze te beheersen.

Naast de natuur als datgene wat op eigen kracht verschijnt en bestaat (natuur als *physis*) en naast de natuur als datgene wat door God geordend en geschapen is (natuur als Schepping) treedt de natuur nu in een nieuwe fundamentele gestalte tevoorschijn, namelijk als 'natuurwetenschappelijke' natuur, als berekenbare en door natuurwetten gedetermineerde natuur.

In navolging van de Franse filosoof Jacques Lacan zal ik deze fundamentele gestalten van de natuur achtereenvolgens aanduiden als de 'werkelijke' natuur (de natuur als 'physis'), de 'imaginaire' natuur (de natuur als 'schepping') en de 'symbolische' natuur (de 'natuurwetenschappelijke' natuur). In de volgende paragraaf zal ik deze terminologie kort toelichten. Vervolgens zal ik haar gebruiken om de actuele ethische discussie over rentmeesterschap en duurzaamheid te verhelderen. Van belang daarbij is dat de wijze waarop de natuur verschijnt niet zonder verband is met de manier waarop God of het goddelijke wordt ervaren. De symbolische (natuurwetenschappelijke) uitleg en ontsluiting van de natuur correspondeert met een ervaring van God als 'symbolische' vader (als Rechter wiens woord een wet behelst). De imaginaire uitleg van de natuur correspondeert met een ervaring van God als 'imaginaire' vader (als almachtige Schepper). De 'werkelijke' natuur ten slotte corre-

spondeert met een religieuze levenshouding die men heidendom zou kunnen noemen en waarbij de natuur als een wisselvallig krachtenspel verschijnt waarin diverse 'imaginaire' vaders en moeders (Diana, Freija, enzovoorts) participeren.

De werkelijke, de imaginaire en de symbolische natuur

Het onderscheid tussen de drie genoemde, fundamentele gestalten van natuur kan worden toegelicht aan de hand van de geschiedenis van de waterhuishouding in Nederland, te beginnen bij onze heidense voorouders die zich tegen de dreiging van de veranderlijke en vliedende, ontzaglijke en angstaanjagende, onbeheersbare en overspoelende natuur verdedigden door terpen op te werpen - men zou dit een passieve waterhuishouding kunnen noemen. Bij ontij wachten zij gelaten het moment af waarop het demonische krachtenspel was uitgewoed. Anders gezegd: zij leefden in overeenstemming met de werkelijke natuur door zich naar haar demonische en onbeheersbare dynamiek te schikken. Een duurzame scheiding tussen zee en land ontbrak.

Wanneer de dijken worden opgeworpen, doet een nieuwe God zich gelden, de Schepper van hemel en aarde wiens scheppingsdaad erin bestaat land en water van elkaar te scheiden. Deze imaginaire God is het voorbeeld, waaraan de mens zich bij de actieve inrichting en verduurzaming van zijn wereld spiegelt, wiens schepping hem tot voor-

beeld strekt. De nieuwe mens ervaart zichzelf immers als beeld - imago - van God. In de plaats van de werkelijke natuur treedt een imaginaire natuur, het fascinerende beeld van een geordende macro-kosmos, een imaginaire orde die men in de veranderlijke en chaotische natuur meent te ontwaren en waarop men zich bij de actieve vormgeving en bestendiging van de eigen wereld oriënteert. De imaginaire vader, aldus Lacan, is het fundament en de garantie van de orde in de wereld, zelfs in haar meest brute en massieve elementen (1994, pagina 275). Enerzijds is de orde een projectie van de mens: imaginair in de zin van denkbeeldig omdat zij door

**Om te kunnen
overleven moeten
wij de werkelijke
natuur
verduurzamen
zodat zij bij
voorbaat al geen
'werkelijke' natuur
meer is.**

de mens zelf wordt voortgebracht. Anderzijds is het een werkzame fictie die zich gaandeweg, door doen van de ordenende mens, in de werkelijkheid realiseert.

In een later stadium wordt echter een andere techniek in het veld gebracht die tot doel heeft de scheiding tussen zee en land duurzaam te bestendigen: de inpoldering of drooglegging. De kustlijn wordt

op de tekentafel ontworpen, land wordt gewonnen door natuurlijke hoogteverschillen te veronachtzamen, vanuit een geheel andere logica dan de eigen aard of beweging van de natuur. De natuur wordt op mathematische wijze, dat wil zeggen met behulp van wiskundige symbolen ontsloten en berekenbaar gemaakt. Drie letters van het alfabet blijken voldoende om de wet te formuleren waaraan de meest massieve bewegingen van de natuur beantwoorden. God is nu niet zozeer degene wiens

scheppende werkzaamheid zich in de arbeid van de mens weerspiegelt, als wel degene wiens woord men gehoorzaamt. De orde wordt van buitenaf aan de werkelijke natuur opgelegd. Deze verandering gaat gepaard met een nieuwe grondhouding, niet alleen jegens de natuur, maar ook tegenover God.

De symbolisering (mathematisering) van de natuur vindt zijn parallel in de gestage symbolisering van de verhouding van de mens tot God. In de Middeleeuwen lijkt de morele ('symbolische') verhouding tot God nog een goeddeels economisch karakter te hebben. De mens is de boekhouder van zijn eigen heil die door goede werken zijn toekomstig lot wil veilig stellen - die erop rekent afgerekend te zullen worden op zijn werken. Bij de Reformatie krijgt Gods oordeel een absoluut karakter. De vele plussen en minnen van de Middeleeuwse morele relatie maken plaats voor een absolute plus en een absolute min. Deze symbolische godservaring heeft grote gevolgen voor de verhouding tot de natuur. God is niet zozeer degene aan wie men zich bij de inrichting van de eigen microkosmos spiegelt, maar veeleer degene ten overstaan van wie men zich altijd schuldig blijft voelen. Hij is ook de enige van wie men redding kan verwachten. Niet het metafysische wezen van de dingen, maar het woord van God zegt ons hoe wij dienen te handelen. Hij is het die ons de wet stelt en met wie wij een verbond zijn aangegaan. Wij handelen niet naar de natuur, maar naar het woord, naar het gebod. En niet zelden zet Zijn woord ons ertoe aan om tegen de natuur te handelen. Het imaginaire in de natuur (de wezenlijke orde) maakt plaats voor het sym-

bolische (woord en getal, verantwoording en berekening). Er is een historisch verband tussen inpoldering en Reformatie.

Duurzame ontwikkeling

Wanneer we vanuit deze terminologie de hedendaagse discussie over duurzaamheid analyseren, dan kunnen we om te beginnen vaststellen dat in het begrip 'duurzame ontwikkeling' een symbolische grondhouding besloten ligt. Dit zal ik toelichten.

In het befaamde Brundtland-rapport wordt het begrip '*sustainable development*' gedefinieerd als "*a development that meets the needs of the present without compromising the ability of the future to meet their own needs*" (WCED, 1987). Deze zinsnede wijst erop dat de natuur als grondstof, als materiaal voor menselijke behoeftebevrediging wordt opgevat. De onuitputtelijke (werkelijke) natuur is in een reusachtig, maar niet onmetelijk grondstofreservoir veranderd, in een berekenbare, symbolische natuur. Zij heeft haar eigen, imaginaire, door ons in acht te nemen aard verloren. Met behulp van wetenschappelijke metingen en economische berekeningen tracht het duurzaamheidsdenken vast te leggen op welk gedeelte van de natuurlijke hulpbronnen de huidige generatie aanspraak mag maken. Want hoewel de natuur geen eigen betekenis heeft, staat zij niet geheel en al bloot aan onze exploitatie-drift. Wij achten ons verplicht verantwoording af te leggen aan een beoordelende instantie - die wij 'toekomstige generaties' noemen. We zijn niet alleen met de natuur, er is een 'derde term', een abstracte, onzichtbare beoordelaar aan wie wij rekenschap verschuldigd zijn - zij het dat wij deze instantie niet langer in de ruimte boven

ons, maar in de tijd voor ons lokaliseren. Het betreft een symbolische, afwezige instantie - we zullen de betrokkenen nooit werkelijk te spreken krijgen. De toekomstige generaties functioneren als morele referent die zal beoordelen in hoeverre wij op rechtvaardige wijze met het ons toegemeten grondstofreservoir zijn omgesprongen. Anders gezegd, God is weliswaar dood verklaard, maar het hedendaagse humanisme heeft zijn toevlucht genomen tot een substituut, een rest van transcendentie, een derde term tussen ons en de natuur wiens zwijgende stem ons geweten is. In plaats van de natuur onbekommerd en naar eigen goeddunken te exploiteren en aan roofbouw ten prooi te laten vallen, dienen wij de belangen van toekomstige generaties te verdisconteren.

Vervolgens kan echter worden vastgesteld dat, door de natuur geheel en al te neutraliseren, de symbolische dimensie van het duurzaamheidsdenken rudimentair blijft, in de zin van louter economisch en calculerend. Het duurzaamheidsdenken suggereert dat wij zelf op eigen gezag de criteria zouden kunnen formuleren op grond waarvan wij beoordeeld zullen worden - en dat wij op dit oordeel vooruit zouden kunnen lopen. De omgang met natuurlijke hulpbronnen krijgt het karakter van een morele calculus waarmee wij proberen onszelf gerust te stellen. Er is, zo lijkt het, een groene Reformatie nodig die ons erop wijst dat wij niet bevoegd zijn onszelf te beoordelen maar beoordeeld zullen worden, dat de maatstaf zich uiteindelijk elders bevindt en dat we bijgevolg nooit zekerheid zullen verkrijgen omtrent het oordeel dat de "toekomstige generaties" over ons zullen vellen. Een morele attitude inzake de natuur vereist met andere woorden

een criterium dat de logica van het economische en het berekenbare overstijgt.

Rentmeesterschap

In het rapport 'Schepping en Rentmeesterschap' van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA (WI) wordt naar een dergelijks criterium gezocht. Het rapport stelt zich ten doel een meer fundamentele en specifiek christelijke benadering van de milieuproblematiek uit te werken door de verantwoordelijke omgang met het milieu in te bedden in het bredere kader van een scheppingsfilosofie.

Anders gezegd, het rapport tracht de imaginaire natuur (de natuur als schepping) opnieuw in het spel te brengen. In het wezen van de natuur zelf kunnen we Gods bedoelingen ontwaren. Ons scheppingswerk, de arbeid die wij verrichten om de wereld voor menselijke bewoning geschikt te maken, dient zich te richten naar en te spiegelen aan de maatgevende, scheppende activiteit van de imaginaire vader - de God wiens werk, wiens schepping wij beheren. Van Hem ontvingen de natuurdingen een eigen natuur: "De mens, naar Gods beeld geschapen, moet over hen heersen, maar heeft de eigen natuur van het geschapene te respecteren" (pagina 21). De rentmeester is aangesteld om Gods schepping te bewerken en te bewaren. Hij mag de werkelijke (primaire, gewelddadige, vliedende) natuur matigen, terugdringen en veranderen, maar dient daarbij de imaginaire natuur (de geschapen ordening die hij in de natuur ontwaart) in acht te nemen en te bestendigen. Hij dient "de beschermwaardigheid van het functioneren van het milieu naar zijn aard en bedoeling" te waarborgen (pagina 56).

Rentmeesterschap is een imaginaire relatie waarbij de mens zichzelf als beeld en plaatsvervanger van de Schepper ervaart. Gods scheppende werkzaamheid, aldus het rapport, vindt op het menselijke vlak een parallel in een techniek die met de schepping meewerkt en op de aard van de natuur is afgestemd - 'rentmeestertechniek'. De scheppende mens die zijn eigen wereld inricht door de werkelijke natuur terug te dringen en de imaginaire natuur tevoorschijn te brengen, spiegelt zich aan de scheppende activiteit van God en legitimeert zijn eigen orde-scheppende activiteit door zich op het voorbeeldige, exemplarische werk van God als Schepper te beroepen.

Daarbij stoot hij onvermijdelijk op de werkelijke, veranderlijke natuur. De schepping, aldus het rapport, doet zich als statische, bestendige verschijningsvorm niet aan ons voor. De natuur (de werkelijke natuur) is een verschijnsel dat zich voortdurend ontwikkelt, voortdurend in beweging is, ook als de mens niet zou ingrijpen - "wat moet er dan precies behouden worden" (pagina 16)? In de loop van millennia zijn er onnoemelijk veel diersoorten ontstaan en vergaan (pagina 22). Anders gezegd, de orde, duurzaamheid en bestendigheid die wij in onze omgeving aantreffen, is imaginair in die zin dat zij door de mens zelf is aangebracht en aangelegd:

"Geen vroegere verschijningsvorm van de schepping kan als sacrosanct worden beschouwd, omdat geen momentopname van de schepping gelijk is aan enige andere, beheer of geen beheer. Zelfs als het kon behoeftedoch niet alle landschappen krampachtig beschermd te worden in de vorm waarin zij zich thans voordoen..." (pagina 28).

De dubbelzinnigheid waar het rapport op stuit, namelijk het verschil tussen beheren en conserveren, tussen rentmeester-natuur en wildernis, benadrukt het belang van het onderscheid tussen de imaginaire en de werkelijke natuur. Wij dienen de imaginaire orde, de imaginaire bedoeling die wij in de natuur menen aan te treffen zelf te scheppen door de werkelijke, veranderlijke natuur terug te dringen en te fixeren. Dat wat bewaard moet worden is niet de werkelijke natuur, maar de natuur "naar zijn geschapen aard", dat wil zeggen de imaginaire orde die wij in de natuur ontwaren en tevoorschijn brengen om haar vervolgens te verduurzamen: "Milieu-beheer betekent niet de conservering van een vroegere of huidige momentopname van de schepping, maar het bevorderen van condities waarin de eigen natuur van het geschapene tot zijn recht komt" (pagina 33).

In het duurzaamheidsdenken blijft de symbolische dimensie sterk economisch. De notie rentmeesterschap beoogt de morele omgang met de natuur te verdiepen door middel van een beroep op de imaginaire natuur. In zijn kritische bespreking meent A. Houtepen (1995) echter dat het rapport niet in deze opzet is geslaagd omdat ook het beeld van de rentmeester zijns inziens in een economische verhouding tot de natuur blijft steken. De natuur wordt door Houtepen niet als een imaginaire, maar als een werkelijke natuur uitgelegd: zij is chaos en ruis, een reusachtige verzameling atomen en moleculen die voortdurend in een gevecht op leven en dood met elkaar ontwikkeld zijn - "de oorlog van allen tegen allen woedt, van nature, tot in het diepste niveau van al wat is" (pagina 77). Terwijl de imaginaire natuur door

Houtepen wordt ingeruild voor de werkelijke natuur, wordt de imaginaire verhouding tot God door hem wordt ingeruild voor een symbolische. Wat in het WI-rapport ontbreekt, aldus Houtepen, is een verwijzing naar Gods verbond dat de chaos beteugelt, de zonde overwint en de aarde niet in de zondvloed laat verzinken. Wat met andere woorden ontbreekt is de symbolische God wiens "ordenende economie" een scheppend spoor trekt door de contingente en chaotische wisselvalligheden van de natuur. Het imaginaire beeld van een leven in harmonie met de natuur, wordt door Houtepen uitdrukkelijk van de hand gewezen. Er bestaan geen gouden tijden van harmonie met de natuur en het is niet gezegd dat het goed zal aflopen met de aarde (pagina 78). We zullen door God beoordeeld worden, niet op grond van het 'netto resultaat' van onze behorende activiteit als rentmeester, maar op grond van onze inzet, onze intentie, die alleen door God (de symbolische, in de werkelijke natuur afwezige God) kan worden beoordeeld. Het beeld van de rentmeester doet geen recht aan de pijnlijke en vaak catastrofale aspecten van het menselijk leven in de - werkelijke - natuur (pagina 83). Anders gezegd: wanneer het imaginaire referentiepunt (de geschapen orde) wegvalt, wanneer de werkelijke natuur weer in plaats treedt van de imaginaire, zoals in het betoog van Houtepen het geval is, resteert van het rentmeesterschap alleen nog de economische functie. De imaginaire dimen-

sie, dat wil zeggen de taak de schepping in een bepaalde gestalte te bewaren, komt dan te vervallen.

Slot

In het voorafgaande hebben wij drie grondhoudingen onderscheiden (namelijk heidendom, rentmeesterschap en duurzaamheidsdenken) die de natuur op een geheel eigen wijze laten verschijnen, namelijk als werkelijke natuur (chaos), als imaginaire natuur (schepping, orde) en als symbolische natuur (grondstofreservoir). De werkelijke natuur is de vliedende en woedende, niet-

Het beangstigende is dat wij onze omgeving in toenemende mate verduurzamen en dat wij ons in toenemende mate omringen met artefacten van eigen makelij zonder eigen aard.

duurzame natuur, datgene wat ongedwongen opkomt en zich terugtrekt, het onmetelijke en sublieme. Heidendom is de bereidheid zich naar de wisselvallige dynamiek van deze werkelijke natuur (de natuur als chaos) te richten. Het bestendige en duurzame wezen der natuurdingen daarentegen is hun imaginaire natuur: wij zijn het die hen in deze vorm bestendigen, die deze ordening, deze doelgerichtheid in de natuur ontwaren. Rentmeesterschap behelst een idealisering

van de natuur: als rentmeesters richten wij ons naar een imaginaire orde die door onszelf gevestigd en gesticht moet worden, naar de natuur zoals wij zelf willen dat zij is. Wij kunnen echter niet anders dan de werkelijke natuur bestendigen en daarmee in zekere zin beschadigen. De mens is degene die vaststelt, vastlegt, fixeert - uit zelfbehoud (Heidegger 1961). Om te kunnen overleven moeten wij de werkelijke natuur verduurzamen - zodat zij bij voor-

baat al geen 'werkelijke' natuur meer is. De omgang met de natuur wordt niet door de werkelijke natuur zelf genormeerd. Terwijl het duurzaamheidsdenken zich op de symbolische natuur beroept, verwijst het denken in termen van rentmeesterschap naar de imaginaire natuur. In beide gevallen lijkt de werkelijke natuur uit het zicht te verdwijnen. De vraag is nu of en in hoeverre dit onderscheid tussen fundamentele gestalten van natuur ons in staat stelt de actuele omgang met de natuur in normatieve zin te bekritisieren en te corrigeren.

Het WI-rapport reageert op een wijziging die zich in onze imaginaire verhouding tot de natuur voltrekt. In plaats van ons aan God (als imaginaire vader) te spiegelen en Zijn almacht en voorzienigheid te idealiseren, slagen wij er in toenemende mate in ons met Hem te identificeren door zelf 'voor God te spelen' en de wereld op fundamentele en wijze te herscheppen. Aangezien God zelf daarmee uit het zicht verdwijnt, is een derde term, een normatieve maatstaf voor de omgang met de natuur niet langer aanwezig en een morele houding ten opzichte van de natuur onmogelijk geworden - we zijn dan alleen met de natuur. Het WI-rapport stelt zich zoals gezegd ten doel deze imaginaire maatstaf opnieuw in het spel te brengen, maar de vraag is dan wie er bevoegd is om namens deze term het woord te voeren. Het ontstaan van een bureaucratische controlestaat die bepaalde gedrags- en levenswijzen dwingend aan burgers oplegt, moet worden voorkomen, aldus het rapport. In plaats daarvan opteren de auteurs voor een 'mix' van zelfregulering door consumenten en overheidsingrijpen. Anders gezegd, uiteindelijk dient het

milieubeleid op symbolische wijze tot stand te komen, namelijk via democratische procedures voor besluitvorming en marktwerking (het aantal stemmen voor of tegen IJburg, het aantal consumenten dat bereid is 'groenc' producten te consumeren, enzovoorts). Milieubeleid is uiteindelijk een kwestie van plussen en minnen.

Deze symbolische wending die zich, in allerlei varianten, in het actuele milieudebat voltrekt, biedt mijns inziens echter geen oplossing voor het eigenlijke probleem. Het milieuprobleem is niet in de eerste plaats economisch van aard, en het beangstigende berust niet in de eerste plaats hierin dat het grondstofreservoir dreigt op te raken. Het beangstigende is veeleer, dat wij onze omgeving in toenemende mate verduurzamen en dat wij ons in toenemende mate omringen met artefacten van eigen makelij zonder eigen aard. Houtepen spreekt in dit verband van "een mensonterende ontwikkeling van een monocultuur van de mensensoort, die op de totale genocide van het leven zou uitlopen" (pagina 81). Om het nog pathetischer uit te drukken: slechts in het klotsen van het water tegen de zee-wering vernemen wij een laatste echo van de werkelijke natuur. Het verstommen van de werkelijke (en in een verleden bedreigende en beangstigende) natuur is een bron van onrust die door de talloze economische, ecologische en andere 'symbolische' gegevens omtrent de staat waarin wij de wereld voor "toekomstige generaties" achterlaten eerder verdrongen dan gearticuleerd wordt. Kunnen we de werkelijke natuur nog redden?

Om deze vraag te beantwoorden wil ik teruggrijpen op wat in het vooraf-

gaande over de geschiedenis van de waterhuishouding werd gezegd. Freud heeft de versterking van het Ik in de moderne cultuur vergeleken met de drooglegging van de Zuiderzee, een project dat diepe indruk op hem maakte toen hij destijds Nederland bezocht. Enkele decennia nadien vroeg Lacan (1978) zich af wat het voor ons zal opleveren wanneer de drooglegging is voltooid. Zijn antwoord luidt dat we dan voor een dijkbreuk moeten vrezen. De werkelijke natuur is datgene wat terug wil keren.

Die dijkbreuk lijkt zich thans daadwerkelijk te voltrekken, maar op geheel andere wijze dan voorzien. Het laatste hoofdstuk van de geschiedenis van de waterhuishouding lijkt te zijn, dat de overheid de dijken weer doorsteekt om de 'natuur' te laten terugkeren. In een voortreffelijk artikel in NRC Handelsblad wijst Koos van Zoomeren (1997) er echter op dat we ons nu pas echt zorgen moeten gaan maken. Want om welke natuur gaat het? Niet om de werkelijke natuur. De werkelijke natuur, aldus Van Zoomeren, dat was het onopzettelijke en belangeloze, het riviertje dat op eigen beweging door het landschap meanderde, voordat het door het waterschap werd rechtgetrokken, de bonte verzameling eendachtigen die geheel op eigen initiatief op het IJ kwam overwinteren. In plaats van met de terugkeer van de werkelijke, worden we thans met de opkomst van een "nieuwe" natuur geconfronteerd: een imaginaire, denkbeeldige natuur die ten onrechte voor werkelijk wordt gehouden omdat zij in overeenstemming is gebracht met ons beeld, ons fantasma van hoe de 'echte' natuur behoort te zijn.

Anderzijds is de nieuwe natuur een

symbolische natuur: zij is het resultaat van democratische besluitvorming en belangenafweging, een natuur die een maatschappelijk draagvlak nodig heeft. We kunnen ons niet meer in de natuur begeven zonder ons in organisaties te begeven, merkt Van Zoomeren op, organisaties die ons informeren en enquêteren, en die ons confronteren met discussies over hoe de nieuwe natuur moet worden ingericht. De nieuwe natuur wordt ingericht aan de hand van het aantal stemmen voor en tegen, het aantal plussen en minnen op de vragenlijst. Ondanks de bochtige riviertjes is de nieuwe natuur niet werkelijk maar symbolisch, een natuur die op haar productiviteit wordt beoordeeld, op het aantal exemplaren of soorten dat door haar wordt voortgebracht, op het aantal mensen dat zich voor haar uitsprekt.

Aan de vraag naar de werkelijke natuur kan niet worden beantwoord door dijken door te steken, imaginaire wilderissen te creëren of 'uitheemse' dennen te decimeren. Veeleer gaat het erom de natuur, in de weinige gebieden waarin haar onopzettelijke expressiviteit nog kans ziet tevoorschijn te treden (zoals in de watervlakte voor de kust), te laten zijn wat zij is, in plaats van ons op te sluiten in een wereld van eigen makelij waarin ook de "natuur" een factor is die verdisconteerd en geproduceerd moet worden. We kunnen de werkelijke natuur slechts redden door haar te laten begaan. Dit is geen pleidooi om dijken door te breken, maar een oproep om, ongeacht het symbolische draagvlak en de economische waarde ervan, datgene wat er aan natuur nog rest te laten zijn. De symbolisering van de werkelijkheid is onvermijdelijk, maar als moment van ons bestaan is de werkelijke natuur onontbeerlijk. Het gevaar van een voort-

schrijdende symbolische sterilisering van de werkelijkheid is dat ze totalitair wordt, zodat we op een gegeven ogenblik niet meer weten (te zeggen) wat we missen.

Dr. H.A.E. Zwart is directeur van het Centrum voor Ethiek van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Literatuur

M. Heidegger (1961) *Nietzsche 1*. Pfullingen: Neske

A. Houtepen (1995) Christelijk geloof, humanisme en intrinsieke waarde van het milieu. *Christen Democratische Verkenningen*, (2), 73-89.

J. Lacan (1978) *Le séminaire de Jacques Lacan 2: Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse*. Éditions du Seuil.

J. Lacan (1994) *Le séminaire de Jacques Lacan 4: La relation d'objet*. Paris: Éditions du Seuil.

World Commission for Environment and Development (1987) *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA (1993) *Schepping en rentmeesterschap: een christen-democratische visie op de hoofdlijnen van het milieubeleid*. Den Haag.

K. van Zoomeren (1997). Onze maakbare natuur. *NRC Handelsblad*, 21 april.